

Янюк Сергій Васильович
*старший викладач Військової академії (м. Одеса),
аспірант ОРІДУ НАДУ при Президентові України*

ПОХОДЖЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ЇЇ НЕОБХІДНОСТІ

Стаття присвячена історіографічному дослідженню походження та розвитку територіальної оборони з часів Київської Русі до наших днів. В статті розкриваються основні історичні періоди походження і розвитку територіальної оборони, її етапи становлення та участі в організації оборони держави; досліджується вплив сучасних зовнішніх та внутрішніх факторів на необхідність подальшого розвитку територіальної оборони, удосконалення її структури, як складової військової організації держави.

Ключові слова: територіальна оборона, дружина, самооборона, ополчення, козацтво, партизани.

Serhiy Yanuyk
*Senior lecturer, the Military academy (Odessa);
Phd student, Odessa Regional Institute for Public Administration
National Academy for Public Administration,
under the President of Ukraine*

THE ORIGIN OF THE TERRITORIAL DEFENSE AND MODERN REALITIES OF IT'S NECESSITY

The article is dedicated to the history-geographical researching of the provenance and development of the territorial defense from the time of the Kyiv Rus till nowadays.

The role of a territorial defense with relations of military and political presidence to it started to change only in XX century during development of industry of different countries, transition to massive armies and its dependence on various, well-timed technical and logistic support.

History of provenance of modern territorial defense starts from the times of the Kyiv Rus. Prince's army of XI-XIV centuries had two parts(formations) ; army(well-equipped soldiers) and populace who was as a home guard. Creation of a home guard in X century was based on using territorial principle.

Prairie hordes were one of the various types of territorial defense. They were subordinated to Kyiv princes. They played statesmanship role of recce patrols. Those forces informed their chain of command about attacking enemy forces.

The next stage of developing of modern territorial defense was Cossacks. Cossacks started new epoch of army creation. Military formations which were before were organized by state. Cossacks started to form their units from poor population and was as national army but played statesmanship role in protection of the south-east boundaries.

From XII century home guard became very important and essential in Russia because of large-scale defensive wars. In that periods home guard was not as a phenomenon any more, moreover formation of home guard became more important before or in the start of a war.

Guerilla warfare (under command of Lt.Col Davydov who was in the regiment of Okhtyrka hussars) is a very good example of resistance to the enemy on the occupied areas.

Also Internal Guard played a role of territorial defense in Russia from 1811 to 1864.

During the World War II home guard played very important role in fightings against the enemy. Residents took part in fightings against fascism, protected cities by themselves and under military command.

Also guerillas were important stage of home guard development during the World War II. Guerillas formations were formed by volunteers among citizens. Nowadays home guard is a part of the majority armies of leading countries of Europe.

Annexation of Crimea and temporary occupation of parts of Donets'k and Lugansk regions probably become possible because of absence of decent level of military organization of the state, which includes territorial defense.

Key words: territorial defense, army, self-defense, homeguard, cossacks, guerrillas.

Янюк Сергей Васильевич

старший преподаватель Военной академии (г. Одесса),

аспирант ОРИГУ НАГУ при Президенте України

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБОРОНЫ И СОВРЕМЕННЫЕ РЕАЛИИ ЕЕ НЕОБХОДИМОСТИ

Статья посвящена историографическому исследованию происхождения и развития территориальной обороны со времен Киевской Руси до наших дней. В статье раскрываются основные исторические периоды происхождения и

розвиття територіальної оборони, її етапи становлення і участь в організації оборони держави; досліджується вплив сучасних факторів на необхідність подальшого розвитку територіальної оборони, удосконалення її структури, як складової військової організації держави.

Ключеві слова: територіальна оборона, дружина, самооборона, ополчення, козацтво, партизани.

Постановка проблеми. Згідно із «сухим» визначенням, Територіальна оборона (ТрО) – це система загальнодержавних військових і спеціальних заходів, що вживаються в особливий період із метою: охорони та захисту державного кордону; забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади та військового управління, стратегічного (оперативного) розгортання військ; охорони та оборони важливих об'єктів і комунікацій; боротьби з диверсійно-розвідувальними силами, іншими озброєними формуваннями агресора та антидержавними незаконно утвореними озброєними формуваннями; підтримання правового режиму воєнного стану.

Уточнимо формулювання: це насамперед створення резерву армії, спроможного активно, щомиті дати відсіч загарбникам та ворогам держави. Територіальна оборона – це не армія, але сила, яка може бути іноді потужнішою та боєздатнішою від неї. Найвідоміший приклад – армії Ізраїлю, Швейцарії, чи не найбоєздатніші у світі. У цих маленьких країнах з населенням менш ніж 6 та 8 млн., чоловіки віком 20–50 років є солдатами, і в прямому сенсі сплять з автоматом під ліжком [1].

На початку ХХІ століття постало з новою актуальністю питання забезпечення національної безпеки та цілісності держави. В умовах важкої економічної ситуації, політичних криз, утримання великої кількості збройних формувань є економічно не вигідним. По суті свого існування, чим більша армія (за чисельністю), тим інертніше вона спроможна буде реагувати на виклики сьогодення: тероризм, кібератаки, гібридні війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи погляди вітчизняних вчених стосовно проблеми організації підготовки та ведення територіальної оборони в сучасних умовах, в значній мірі приділяється увага вивченню досвіду іноземних держав. Проблемам вивчення вітчизняного досвіду історії та походження, організації ведення територіальної оборони на теренах сучасної України, на наш погляд, приділяється недостатньо уваги.

Постановка завдання. Складовою військової організації держави (ВОД) є територіальна оборона. Актуальність проблеми дослідження полягає в обґрунтуванні використання історичного досвіду застосування підрозділів

територіальної оборони в організації захисту суверенітету та цілісності держави.

Метою статті є дослідження історіографічного походження територіальної оборони, необхідність її існування і розвитку в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Термін «територіальна оборона» (ТрО) з'явився та став активно вживатися в засобах масової інформації і літературі наприкінці ХХ століття.

Роль територіальної оборони, поряд з відношенням до неї військово-політичного керівництва, почала змінюватися тільки в ХХ столітті, у міру індустріалізації держав, переходу до масових армій і все більшої їх залежності від своєчасного і різнобічного технічного та тилового забезпечення [6].

Однак де-факто термін «територіальна оборона» був поширений з давніх-давен. Якщо термін «територіальна оборона» здається новим, то пов'язане з цим поняття відоме давно. Ретроспективний погляд у минуле дозволить простежити еволюцію створення та розвитку сучасної територіальної оборони на теренах сучасної України та Європейської частини Росії.

Історія походження сучасної територіальної оборони бере свій початок з часів Київської Русі.

Князівська дружина зразка XI ст. – XIV ст. мала дві складові (формації): дружини, тяжко озброєного лицарства та звоїв, що були народним ополченням. Дружина не мала характеру всенародного війська, вона була доступна для вищих верств суспільства, тоді як в народне ополчення набиралося місцеве населення, простий люд, який розумів потреби своєї батьківщини та необхідність своєї служби їй. Коли князь зі своєю дружиною йшов в похід у інші землі, охороняти свої землі та поселення від ворога залишалась частина звоїв (народного ополчення). З цього часу і можна вважати появу перших підрозділів територіальної оборони – прототипу підрозділів сучасної територіальної оборони [2].

Спершу народне ополчення не мало певно вираженої організації. При нападі ворога все населення бралось до зброї (або засобів землеробства: вила, коси, сокири та ін.) та створювало опір загарбникам. До ополчення залучалось як міське населення, так і селяни – хлібороби. До боротьби з ворогом залучалось все населення, незважаючи на його ремесло та вік, наявність зброї.

Лише з утворенням княжих дружин відбувається організоване створення підрозділів місцевої самооборони. В літопису про похід князя Олега на Грецію в 907 р., згадуються: «окім варяг (дружини), також радимичі, в'ятичі, поляни, хорвати, дуліби, кривичі, деревляни. Це ніщо інше, як народні вої» [2, с. 20–21]. В інших джерелах літописців згадується, що в Х–ХІІІ ст. з початком військових дій, князь залучав до свого війська, окрім дружини, земське ополчення з

вільного селянства, яке виконувало роль легкої кінноти, та міське населення, яке виконувало роль піхоти. Керував цими підрозділами тисяцький, якому підпорядковувалися соцькі та десятники. Ополчення поділялося за ознаками ремесляних професій на сотні та ряди, що відтворювало структуру міського ополчення. При організації захисту міст починаючи з XIV ст., роль ополчення поступово почала обмежуватись в участі в обороні власних укріплень, а в поле виходил лише частина лучників або списоносців. З подальшим удосконаленням озброєння і військової техніки роль ополчення почала зменшуватися. «Відтоді відійшла висока посада тисяцького, котрий в боярській ієрархії був другим після князя» [13, с. 138].

Формування народного ополчення в X ст. вже базувалось на використанні територіального принципу. У разі небезпеки населення певної округи збиралось на території заздалегідь визначеного населеного пункту, де проводилась підготовка до зустрічі з нападниками. Яскравим прикладом мобілізації є факт розгрому половцями князів в 1068 році над річкою Альтою. Після такої звістки у Києві було закликано Віче, де оголошена по сучасним поняттям – «мобілізація» так званої «тисячі». Найбільш підготовлені вої з числа народного ополчення входили до складу княжої дружини, інші залишались боронити свої домівки.

Народні ополченці йшли на війну зі своєю зброєю, навіть якщо вона була примітивною та недосконалою. За можливістю князі озброювали воїв, давали коней та платили платню – гривні.

Різновидом територіальної оборони тих часів були степові орди, які підпорядковувались київським князям. Ці орди носили назву «чорні клобуки», що є походженням від турецького слова «каракалпаки» – чорні шапки. На картинах давніх літописів степовики змальовувались у гостроверхих шапках. Походження цих орд мало кілька джерел: залишки розбитих орд печенігів та торків або бранці, приведені князями з походів: берендеї, каспичі, турпії та ін. Поселялися вони на берегах річки Росі, де головним на той час населеним пунктом було місто Торчеськ. Також такі поселення відмічаються на Чернігівщині та Переяславщині. В 1139 році чисельність цих поселень складала понад 30 тисяч людей. Вони відігравали державницьку роль «передових дозорів», сповіщаючи про насування загрози від наступаючих половців, печенігів та інших князів, даючи можливість заздалегідь підготуватись до зустрічі з ворогом.

Наступною віхою розвитку сучасної територіальної оборони було козацтво.

Перші письмові згадки про термін «козак» зустрічаються в Початковій монгольській хроніці від 1240 р. і означають самітню людину, «схильну до

завоювання». У словнику половецької мови цей термін згадується в 1303 р. та трактується як «страж», «конвоїр» [2, с. 20–21]

Також в турецькій мові слово «козак» означає: вільна людина, молода, відважна, воїн. В українських джерелах перше письмове повідомлення про козацтво на Україні датується у «Хроніці» М. Бельського, який 1489 р. повідомляв про козацьку допомогу війську сина польського короля Яна Ольбрехта у розгромі татарського загону на Брацлавщині.

В Україні термін «козак» поступово набував значення мужньої, вільної і хороброї людини, незалежної від офіційної влади, захисника України й оборонця православної віри. Одночасно козак — це дрібний власник і виробник, який перебував в стороні від кріпосницької системи, був її принциповим ворогом, суспільним ідеалом для переважної більшості українського народу. Козаки були сміливі та безстрашні у боротьбі з нападниками — татарами, чим здобували славу та любовь громадськості.

До другої половини XVI ст. козаками називали людей, що ходили в степи за Дніпро та Південний Буг на полювання та рибальство з весни до пізньої осені, а на зиму повертались до своїх осель. Ці промисли були надзвичайно прибуткові, але і небезпечні. Розширення господарської діяльності у родючих степах півдня України було пов'язано із зростанням чисельності козаків. У період XV–XVI ст. збільшується кількість зимівників і слобід, які закладалися на Південному Бузі, Трубежі, Дніпрі, Синюсі, Сулі та ін. річках. Основною діяльністю козаків було землеробство і промисли, помітне місце займали ремісництво та торгівля. Використання вільнонайманої праці у козацьких господарствах давало добрі результати, які різко контрастували з убогими закріпаченими селами на волості.

На колонізованих землях склався самобутній козацький лад, цілком спрямований проти феодалських порядків. Козаки об'єднувалися у самоврядні громади, які одночасно були й військовими осередками. Всі важливі питання вирішували на радах, тут же обирали старшину. Кожен, хто прибував на козацькі землі, вважався вільною людиною і мав право брати участь у радах, користуватися землею, ловити рибу, полювати на звіра. Основну частину козацтва становили городові або міські козаки, які проживали «на волості», насамперед у таких містах, як Чигирин, Корсунь, Черкаси, Канів. Вони займалися торгівлею та промислами, але відмовлялися підпорядковуватися магістратам та місцевим законам і не виконували повинностей. Склад цієї групи поповнювався за рахунок «покозачення» міщан.

Водночас кожен був зобов'язаний зі зброєю в руках охороняти поселення, виступати в похід тощо. Для вмілої оборони від нападу татар почали будуватись укріплення — «січі», назва яких походить від слова «сітка»,

«рубати». Від Січі пішла назва «січові козаки», «січовики». Першу Січ на Запоріжжі в 1553 році збудував князь Дмитро Вишневецький на острові Мала Хортиця. Козаки, які селилися на Дніпrowsьких порогах, в низині за Запоріжжям почали звати низовими або запорозькими. Дані козацькі формування вже на той час виконували функцію самооборони, коли відбивали напади татар та турків, своїми нападами упереджували загарбницькі дії з їх боку, що було відповідним «бар'єрним рифом» у захисті українських земель від непрошеного ворога.

З появою козацтва починається нова епоха у формуванні війська.

Попередні військові формування організовувались державою. Козаччина почала формуватись із суспільних низів, була народним військом. Перші козацькі формування створювались із людей різного соціального рангу, різних народностей. На Січі всі козаки були рівними. Ніякого значення не мало походження козака і звідки він потрапляв у військо. Знатні козаки, що походили із шляхти, мали освіту, ніяким чином не могли засвідчити свої привілеї над іншими козаками. Кожен рядовий козак міг стати старшиною. Козацька демократія інколи переходила у сваволю, але по своїй суті була надзвичайно цінною прикметою козацького війська. Завдяки талановитим, ідейним керівникам козацтва – таким, як Дмитро Вишневецький, Петро Сагайдачний, Михайло Дорошенко козацтво набуло обрисів державності та визначеного соціального стану [3].

Козацьке військо мало особливу цінність – воно було народним військом. Народному війську був притаманний демократичний устрій. Створювалась широка підтримка і невичерпна сила народної маси, яка безперервно поповнювала ряди козацтва. Це надзвичайно полегшувало військову мобілізацію, коли в разі загрози кожна оселя давала готову сотню козаків. З цього приводу існувало народне прислів'я: «Де куц, там козак, а де байрак, там сотня козаків...». Зв'язок з народом надавав козакам впевненість та свідомість, що вони є оборонцями своєї рідної землі, своєї батьківщини, своїх прав та надбань. Наслідком цього було козацьке завзяття та непоступність. Народне військо розуміло, що боронить свої права та землі. «Козаки служать тільки за свої вольності», – заявив гетьман Скоропадський цареві Петрові, викликавши тим самим гнів царя.

Козацькі формування, які однією із функцій свого існування мали захист та упередження від нападу татарів та турків південних земель України, не могло залишатись без уваги довгий час литовських князів та польських королів, оскільки в їхніх землях був відповідний аналог.

У XVI столітті у Великому князівстві Литовському, історичній території сучасної Білорусії, даний спосіб боротьби з агресором набув законодавчої основи. Статутом 1566 році були закріплені основи організації «оборони

земської». Спочатку «оборона земська» зобов'язувала населення нести військову службу на основі володіння землями і представлялася участю в ополченні тільки шляхти. Кожен шляхтич, який володів землею, був зобов'язаний виконувати земську службу. При такому порядку збору війська зародився територіальний принцип його формування.

Вже у 20-30 роках XVI ст. проектами великого князя литовського Сигізмунда I та черкаського старости Остафія Дашкевича було залучення на державну службу козацьких загонів, але через відсутність коштів у скарбниці Великого князівства Литовського ці наміри залишилися безрезультатними.

В багатьох історичних літописах другої половини XVI ст. зазначено, що для Речі Посполитої повстало питання козацтва як суспільного явища, яке потребувало невідкладного вирішення, оскільки набувало ознак не тільки військово-стратегічної, а й суспільно-станової та міжнародної проблеми.

Вище керівництво Речі Посполитої, привілейована верства суспільства, вимушена була враховувати суспільно-політичну роль козацтва. Чудово розуміючи значення козацьких поселень в південних землях, їх озброєне протистояння з татарами, уряд побоювався, що у випадку репресій козаки перейдуть на службу до московського царя. Це відкрило б південні землі Речі Посполитої перед татарами та турками [4].

Наприкінці XVI ст. Річ Посполита втілила в життя наміри панівних кіл і протрактувало козацтво як форму військового найманства. В 1570 року, після Люблінської унії, польський король і великий князь литовський Сигізмунд II Август дає доручення підібрати з поміж козаків на державну службу «певний почет», яким платили б річну платню зі скарбниці, і вчинити «постановлення між козаками низовими», тобто упорядкувати козацьке життя відповідно до загальнодержавного. Перша спроба реалізувати такий проект була здійснена 5 червня 1572 року, король Сигізмунд II Август своєю грамотою доручив коронному гетьману Язловецькому набрати «певний почет» з козаків, які мали одержувати платню від Речі Посполитої зі створенням козацького загону, який мав одержувати платню з державної скарбниці. Наймалися були 300 козаків, записані в окремий реєстр (список), від чого дістали назву «реєстрових козаків». Реєстровим козакам встановили платню з державної скарбниці, вони звільнялись від усяких податків і поборів, одержували землю на правах рангового володіння, військово-адміністративну незалежність від місцевого керівництва, судовий імунітет, що полягав у принципі «де три козаки, там два третього судять» [5]. Офіційне завдання полягало в охороні південно-східних кордонів від турецько-татарських орд. Основна мета створеного полку козаків під командуванням шляхтича Яна Бадовського полягала в запровадженні

певного контролю над Запорозькою Січчю як частиною території Речі Посполитої, але ненадовго. Невдовзі реєстр припинив своє існування.

У 1578 р. новий польський король Стефан Баторій, проявивши законодавчу ініціативу в сеймі республіки, скористався правом наймати на військову службу корони чужинців, яке він поширив і на козацтво.

Організовується реєстровий платний полк, підпорядкований князеві Михайлу Вишневецькому, старості черкаському; тут повторюються умови, складені із Сигізмундом Августом в 1570 р., а безпосередньо на чолі козаків стає шляхтич Ян Оришовський. У 1581 році було створено реєстр козацького полку. Цікавий його склад: козаків збирали з усіх українських земель, також були і білоруси. Права козацькі визначались у грамоті короля Баторія від 1592 року. Фактично саме цим козаки й визнавалися як окремий стан [6].

Формально, на юридичну заборону козацтва уряд Речі Посполитої погодився лише раз – після 1596 р. Утім, безперспективність подібної політики не викликала сумніву. З ініціативи канцлера Я. Замойського сейм вже в 1601 р. знову офіційно визнав існування козацтва [4]. Даний факт ще раз яскраво підкреслює особливе значення та статус козаків та їх формувань, які виконували завдання, пов'язані з сучасним трактуванням функцій територіальної оборони.

Наприкінці XVI ст. реєстр нараховував 1000 козаків. У 1625 році чисельність реєстрового козацтва досягло 6000, на основі яких створено шість реєстрових полків: Київський, Канівський, Білоцерківський, Переяславський, Корсунський і Черкаський. У 1630 році реєстр нараховував уже 8000 козаків, в 1635 року скорочено до 7000 козаків.

Феномен козацтва не є ідеальним, але цілком очевидно, що його різномотивовані дії об'єктивно відігравали прогресивну роль, гальмуючи татарсько-турецьку експансію, зменшуючи її масштаби та інтенсивність [4].

Виконання функцій територіальної оборони низовим та реєстровим козацтвом у XVI–XVII ст. в межах певно визначеної території (південно-східних Українських земель) надало неоціненний досвід для розвитку сучасної територіальної оборони.

У Росії, яка також потерпала від набігів татар та половців, для протидії цим набігам було вжито важливі заходи. На початку XVI століття на півдні держави розпочали створювати оборонні лінії – «засічні смуги». Одна із засічних смуг проходила від Нижнього Новгороду до Серпухова, а далі до Тули і Ковельська. Південніше від Тульської лінії проходили інші лінії: від Оки і Рязані до Ковельська та від Алатиря до Новгород-Сіверська і Путивля. Засічні смуги становили собою системи з міст, острожків, вартових веж і острогів, а також із завалів повалених дерев (засік). В місця бродів на ріках, де можлива

була переправа татарської кінноти, вбивали кілки, щоб затрудити переправу. Організація охорони та оборони засічних смуг покладалася на людей, які оселялися на околицях, та їм надавалися землі для землеробства. Спостереження за появою ворога організовувалось за допомогою кінної «сторожі», яка далеко заходила у степ та «станиці», що влаштовували спостережні вежі, оповіщали про появу ворога [14].

Наступним яскравим прикладом розвитку територіальної оборони були народні ополчення XIX ст.

Починаючи з XII століття, на Русі скликання народного ополчення було пов'язано з надзвичайним заходом у великомасштабних оборонних війнах. Скликання народного ополчення (земського війська) відмічається в 1806 році, збір народного ополчення в 1812 році і скликання так званого рухомого ополчення в 1855 році. У ці періоди формування народного ополчення перестає бути стихійним явищем, і його проведення планується державою напередодні війни або на її початку.

Для планування формування народного ополчення створюється і законодавча база. Вперше в Росії збір земського війська законодавчо був відображений на початку нової війни з Наполеоном. Олександр I видав особливий маніфест від 6 (18).VII 1812 на час війни: «Про складання та утворення повсюдних ополчень або міліції», який визначав порядок формування земського війська, основи управління. Напередодні Вітчизняної війни 1812 року було сформовано земське військо, яке за чисельністю перевищувало регулярну армію в два рази. Загальна чисельність ополчення досягла 220 тис. чол., у т. ч. на Україні – 70 тис. чол.

В основу формування земського війська закладалися територіальний і «залишковий» принципи комплектування. При цьому формування війська по губерніях проводилося залежно від напрямку загроз і віддаленості від противника. Забезпечення матеріальними та іншими засобами, в тому числі озброєнням, здійснювалося за рахунок місцевої бази постачання. Керівництво народною самообороною покладалося на місцеве дворянство.

Територіальна оборона не є панацеєю від усіх проблем. В територіальній обороні трапляються слабкі місця, в чому незабаром переконалося російське командування, використовуючи «територіально» для виконання окремих завдань за межами своєї губернії народне ополчення. Земське військо виявилися нездатними до тривалих і методичних дій, особливо у відриві від рідних місць.

Великим недоліком стало слабке оснащення озброєнням. Це пояснювалося «залишковим» принципом формування, чисельністю війська і неможливістю місцевої бази забезпечити зброєю, а також острахом перед можливими діями

народу проти свого уряду. Тому при черговій необхідності збору народного ополчення в 1831–1832 роках передбачалося усунути проблемні питання попередньої військової кампанії 1812 року.

В подальшому земську службу несли сільські жителі та міщани, в обов'язки яких було включено допомогу військовій службі в підвезенні провіанту, ремонт доріг тощо.

Аналіз прийнятих урядом Росії заходів зі збору «тимчасового регулярного війська» показує, що поряд з виправленням помилок в організації застосування народного ополчення, основним його призначенням стало заповнення втрат кадрової армії, що більше нагадує резервну армію. Так припущення повністю підтверджується мобілізацією в 1855 році Державного рухомого ополчення.

Яскравим прикладом опору ворогу на окупованій території є партизанські дії під керівництвом підполковника Охтирського гусарського полку Д. В. Давидова. Ним було запропоновано проект партизанської війни стосовно французьких транспортів та солдат, який був схвалений головнокомандувачем російських військ в 1812 році генерал-фельдмаршалом М. І. Кутузовим.

Успішно проводячи рейдові дії в тилу ворога своїм загоном, Д. В. Давидов забезпечував відбитими у ворога зброєю та провізією місцевих селян. Формуючи з селян в подальшому партизанські загоны, організовувався партизанський рух під керівництвом Сеславина, Фігнера, Орлова-Денисова; цей рух створював перебої в постачанні французької армії, і як наслідок руйнував плани Наполеона.

Наближення французької армії до території України мобілізувало місцевих селян та ремісників Ченігівського, Стародубівського, Новозибківського, Суражського повітів, яке стогнало від нальотів противника. З власної ініціативи, населення організовувало загоны самооборони по 100-150 чоловік, озброєних косами та вилами, сокирами. Між селами були налагоджені кінна та звукова сигналізація. З появою французьких мародерів, озброєне населення всупало в сутички.

В роботі російського історика Б. С. Аваліхіна «Украинское ополчение 1812 г.» згадується, що, із залученням загонів Чернігівсько-Полтавського ополчення була проведена 12-17 листопада 1812 року Могильовська операція, яка зруйнувала плани Наполеона, не дала можливість відходу на територію України. Під час контрнаступу в діючу армію влилось 18 українських полків самооборони, загальною чисельністю 21 тис. козаків. В ході бойових дій при відступі французької армії, ополченцями згідно з наказом М.І. Кутузова було звільнено південну частину Білорусії, надавши цим самим суттєву підтримку регулярній армії. Неодноразово подвиги українських ополченців відмічались в наказах М.І. Кутузова та рапортах офіцерів і генералів російської армії.

Також завдання сучасної територіальної оборони в Росії вирішувала деякою мірою Внутрішня стража, що проіснувала з 1811-го по 1864 рік. По своїй суті, Внутрішня стража була поліцейським органом, яка створювалась під стать військовій організації. Відповідно до затвердженого імператором Олександром I «Положення для внутрішньої стражі», до переліку визначених завдань входило: «упокорення непокори і буйства, переслідування і винищення злочинців, сприяння збору податей і недоїмок, охорону порядку на народних і церковних святах, ярмарках, торгах, спокою церковних обрядів всіх сповідань, допомога виконання законів і вироків суду; збереження порядку, затримання злочинців і дезертирів; супровід рекрутів, злочинців, арештантів і полонених». В аспекті вирішення поставлених завдань Внутрішня стража вела боротьбу з диверсантами, як зі злочинцями. Вперше завдання забезпечення готовності до захисту об'єктів та основних транспортних комунікацій від диверсійних і терористичних груп супротивника було сформульоване лише в 1864 році для місцевих військ [6]. Перелічені завдання Внутрішньої стражі сильно різняться від завдань, вирішуваних територіальною обороною сучасності. Хоча вже у XIX ст. на основі Внутрішньої стражі закладався законодавчий фундамент нормативної бази ТрО.

У роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945р.), як і кілька століть тому, народне ополчення відіграло особливу роль у відбитті агресії. Стихійно і під керівництвом військового командування, місцевих органів влади широкі народні маси брали участь в боротьбі з фашизмом, обороняли міста, вели партизанську боротьбу на окупованій території.

Особливе значення у формуванні народного ополчення на Україні мала відозва ЦК КП(б)У, Президії Верховної Ради та Раднаркому УРСР від 6 липня 1941 р. про мобілізацію всіх сил на відсіч ворогові та організації загонів народного ополчення. Організацією створення загонів займалися спеціальні комісії, до складу яких входили представники партійних та комсомольських організацій. В місті Києві – штаб оборони міста. Підрозділи народного ополчення у великих містах формувались за виробничо-територіальним принципом: при заводах, фабриках, комбінатах. Підрозділи залежно від масштабу підприємства – об'єднувались у полки ополчення. Лише в м. Києві на 8 липня 1941 року було сформовано 19 загонів загальною чисельністю 29 400 чол. та комсомольський полк – 1450 чол.

Недоліком того часу була відсутність чіткої організації управління ополченськими частинами та підрозділами. Ополченці розквартирувались на підприємствах, в своїх квартирах. Окремі взводи і роти не підпорядковувались командуванню батальйону. Евакуація підприємств на схід вносила плинність до складу ополчення, що в свою чергу негативно впливало на боєготовність та

мобільність частин. Окремо слід виділити створення винищувальних загонів, які формувались із ополчення на фондах НКВС СРСР відповідно до постанови РНК СРСР від 24 червня 1941 року «Про заходи по боротьбі з парашутними десантами і диверсантами противника у прифронтовій смузі». На 27 червня 1941 р. у місті Києві було сформовано 9 винищувальних загонів (за кількістю районів міста), які мали свої райони дислокації.

До початку оборонної операції за місто, київське ополчення нараховувало 34 255 бійця.

Підрозділи ополчення надали серйозну підтримку Червоній Армії при організації оборони Києва. Низька боєздатність частин ополчення компенсувалась їх відданістю та самопожертвою у протистоянні з фашистськими загарбниками [15].

Окремою віхою народного спротиву у роки Великої Вітчизняної війни був партизанський рух.

Перед початком Великої Вітчизняної війни, розглядаючи можливість окупації противником частини території Радянського Союзу, керівництвом СРСР була проведена робота щодо завчасної підготовки та організації партизанського руху. Обладнувались схованки зі зброєю, боєприпасами, продовольством та матеріально-технічними засобами. Також була проведена підготовка відповідних кадрів – організаторів та керівників партизанського руху.

В червні 1937 року військове керівництво було звинувачене в «намаганні підірвати міць Червоної Армії і підготувати її поразку в разі війни». Схованки із запасами були ліквідовані, структура – зруйнована.

Наслідком таких дій стало захоплення значної території в перші дні війни в результаті стрімкого просування фашистських військ. Організацію руху необхідно було розпочинати з самого початку.

Заходами Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної партії більшовиків було прийняття постанови від 18 липня 1941 року «Про організацію боротьби в тилу германських військ».

Створено Український штаб партизанського руху (УШПР) у червні 1942 року, який був очолений Тимофієм Строчаком [16].

Партизанські загони по типу свого формування поділялися на кілька видів: військові, стихійні (народні), комбіновані.

Військові партизанські загони формувались із підрозділів регулярної Червоної Армії по лінії НКВС. До складу входили кадрові військові та чекісти. Дані підрозділи діяли як професійні диверсійні групи. Цими групами виконувались завдання, як правило, на невеликій відстані в прифронтовій смузі. Відновлення людських ресурсів відбувалось за рахунок поповнення з-за лінії

фронту та з числа звільнених полонених. Зброя та боєприпаси постачались з «Центру», а також використовувалась трофейна зброя.

Партизанські загони народного типу формувалися на окупованій території добровольцями з числа місцевих жителів і окруженців. До організації підтримки з боку республіканського (обласних) штабу партизанського руху і командування Червоної Армії дані формування в своїй діяльності стикалися з низкою труднощів, які вели до пасивності в діях й істотно знижували ефективність їх застосування. Незважаючи на труднощі, партизанський рух на окупованих землях досяг небувалого розмаху на півночі України та Білорусії. Найвідомішими командирами партизанського руху були двічі герої Радянського Союзу С. А. Ковпак та О. Ф. Федоров, О. М. Сабуров. Лише в Білорусії діяло понад 370 тисяч партизанів. Їх діяльність фактично паралізувала тил Вермахту. В ході рейкової війни було знищено близько 215 тисяч рейок, пущені під укіс 11128 ешелонів, убито та поранено більше 500 тисяч німців.

На території України партизанським рухом знищено близько 500 тисяч гітлерівських офіцерів та солдат, розгромлено 467 ворожих гарнізонів, штабів, комендатур, пущено під укіс 5019 ешелонів з живою силою та бойовою технікою, знищено 1566 одиниць бронетехніки, 790 гармат, 211 літаків, 13535 автомобілів [16].

Всенародна боротьба в тилу ворога полягала у міцній підтримці партизанського руху з боку Українського народу, що стало важливим військово-політичним фактором у розгромі фашизму.

Сьогодні до складу збройних сил переважної більшості провідних країн Європи входять війська територіальної оборони: Великобританія, Данія, Італія, Норвегія, Франція, Бельгія, Нідерланди та інші країни мають такі сили. Залучення до участі у формуваннях територіальної оборони громадян даних країн, сприймається ними не як зобов'язання, а як почесне право, надане державою в забезпеченні національної безпеки та територіальної цілісності. Основними завданнями цих формувань є забезпечення мобілізації збройних сил, охорона та оборона стратегічних об'єктів, протидія диверсійним силам. На окрему увагу заслуговує система територіальної оборони Швейцарії. Збройні сили Швейцарії складаються в переважній більшості з резервістів – підготовлених військовослужбовців, що мають відповідну військову підготовку та спеціальність. Регулярна частина війська утримує техніку та озброєння, займається підготовкою резервістів, а з початком виникнення надзвичайного стану або ведення бойових дій, підрозділи територіальної оборони Швейцарії прибувають укомплектованими частинами для протидії агресії, в той час як регулярні сили стримують ворога. Територіальна оборона організовується силами всієї чоловічої половини країни.

Аналізуючи наявну військово-політичну ситуацію в Україні початку 2014 року, анексію Криму та тимчасову окупацію частин Донецької та Луганської областей скажемо, що ця ситуація стала можливою за відсутності належного рівня військової організації держави (ВОД), складовою частиною якої є якраз територіальна оборона.

Висновки.

1. За всіх часів, у різних країнах, з різним соціально-політичним станом створювались підрозділи територіальної оборони для захисту територіального суверенітету та цілісності країни.

2. Країни, нездатні протидіяти сильному агресору збройними силами мирного часу, спроможні чинити суттєвий опір із захисту свого суверенітету та незалежності за допомогою сил (військ) територіальної оборони.

3. Територіальні війська не підміняють збройні Сили та їх роль в забезпеченні обороноздатності держави, діючи за формулою – «не замість, а разом», утворюючи стрижень патріотичного виховання населення.

4. Сучасна територіальна оборона є суттєвим важелем в організації обороноздатності країни. Виважена державна політика та відповідна законодавча база при визначенні політики національної безпеки держави створюють умови для надійного захисту країни від зовнішньої та внутрішньої небезпеки силами військової організації держави, складовою якої є територіальна оборона.

Література.

1. Конституція України. – К.: ІВА. 2007.
2. І.Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думів. С. Шрамченко «Історія Українського війська « // Видавництво «Світ» – 1992 р. – с.13-66.
3. Журнал «Військо України» травень 2000 року.
4. Борисенко В. Й. Курс української історії: з найдавніших часів до ХХІ ст.: Навч. посіб / В.Й.Борисенко. – К.: Либідь, 1996. – 616 с.
5. Андрущенко В. Л., Федосов В. М. Запорозька Січ як український феномен. – К.: Заповіт, 1995. – 173 с
6. М.Хамзат «Територіальна оборона в сучасних умовах» http://nvo.ng.ru/concepts / 2014-03-21/1_territory.html
7. Виникнення реєстрового козацтва та його державно-правовий статус у Речі Посполитій, <http://auto-drive-parts.com.ua/>
8. Закон України «Про оборону України 2020-III //– <http://www.rada.gov.ua>

9. Закон України «Про Збройні Сили України» від 5 жовтня 2000 року № 2019-III //– <http://www.rada.gov.ua>

10. Засади підготовки і застосування Збройних Сил України. Ч 1. (від оперативно-тактичного об'єднання і вище) // К.: МОУ. – 2004 р

11. Затайнак О. І. Реформування Збройних Сил України в контексті глобальних викликів та інтеграції до євроатлантичної співдружності // Монографія. К.: «Збірник наукових праць ЦНДІ МОУ»; – 2003. – с. 3–45.

12. Нечхаєв С. М. Особливості організації управління обороною держави // «Труди академії». Збірник наукових праць. К: НАОУ. – 2006р. – с. 37–43.

13. Крип'якевич І. П. Запорозьке військо // Історія українського війська. — Львів, 1992. — С. 138.

14. Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси, Вып. 1, ст. 50.

15. Герасименко Л. С. Народне ополчення в обороні Києва (липень-вересень 1941 р.) // Україна в Другій світовій війні: бачення через роки. Матеріали Всеукраїнської конференції, присвяченій 60-річчю визволення України і Перемоги над фашизмом, м. Бердянськ, 30-31, березня 2004 р. – Запоріжжя, 2004. – С. 25-36.

16. Партизанський рух на території України в роки Великої Вітчизняної війни. – <http://gur-mou.gov.ua/content/partisan-day.html>.